

УДК 372.834

Майорський Вячеслав Віталійович

здобувач кафедри гендерної освіти і методики викладання суспільствознавчих дисциплін
Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, м. Київ
cesar1@i.ua

**ДО ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ
УЧНІВ ПРОФІЛЬНИХ КЛАСІВ ІЗ ПРАВОЗНАВСТВА**

Анотація. Стаття присвячена окремим аспектам оцінювання навчальних досягнень учнів профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку з правознавства. Зазначаються основні проблеми в оцінюванні учнів профільних класів – відсутність розроблених критеріїв оцінювання, суб'єктивізм в оцінюванні, недостатній досвід учителів у застосуванні різних форм і процедур оцінювання. Акцентується увага на функціях, цілях, характері й об'єктах оцінювання. Окреслюються підходи до оцінювання, етапи й особливості процедур оцінювання навчальних досягнень старшокласників із правознавства. Описується технологія тестування з обґрунтуванням.

Ключові слова: «правознавство»; «профільні класи»; «суспільно-гуманітарний напрям»; «оцінювання навчальних досягнень учнів»; «тестування з обґрунтуванням».

Постановка проблеми. Уже більше десяти років старша школа в Україні функціонує як профільна. До основних напрямів профільного навчання належить суспільно-гуманітарний напрям, що реалізується в кількох профілях, серед яких і правовий. Основним предметом названого профілю є «Правознавство» (профільний рівень), що викладається в 10-11 профільних класах в обсязі 3 годин на тиждень. Цей предмет має необхідне навчально-методичне забезпечення – навчальну програму та підручники з правознавства для учнів профільних класів. Утім, однією з нагальних проблем залишається визначення критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів профільних класів із «Правознавства». Якщо для оцінювання знань, умінь і навичок учнів із практичного курсу правознавства (9 клас) такі критерії унормовані, то для оцінювання навчальних досягнень учнів старших класів із правознавства (рівень стандарту та профільний рівень) відповідні критерії не розроблені. Частково оцінювання окремих видів завдань знаходимо в збірниках для ДПА з правознавства для учнів профільних класів. Зазначимо, що відсутність чітко регламентованих і обґрунтованих критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів із профільного предмета «Правознавство» породжує низку проблем, серед яких такі

як: суб'єктивізм вчителя при оцінюванні навчальних досягнень учнів, невизначеність об'єктів оцінювання, труднощі в застосуванні процедур оцінювання тощо.

Аналіз досліджень із проблеми. Проблемі оцінювання навчальних досягнень учнів із предметів освітньої галузі «Суспільствознавство», до якої належить предмет «Правознавство», присвячена низка статей вітчизняних дослідників. В цих наукових доробках досліджуються загальні теоретичні підходи до оцінювання навчальних досягнень учнів з історії (К.Баханов, О.Пометун, Г.Фрейман); визначаються об'єкти оцінювання (К.Баханов, В.Власов); описуються процедури оцінювання самостійної та групової роботи учнів (Л.Пироженко, Ю.Малієнко, О.Пометун, Т.Ремех, Л.Рябовол); аналізуються сильні й слабкі сторони тестування (В.Власов); обґрунтовується ефективність застосування модульно-рейтингової технології навчання правознавства (А.Киричук), аналізуються підручники щодо пізнавальних завдань, використовуваних для оцінюванні учнів (В.Арешонков, І.Бондарук, О.Пишко, Т.Ремех, І.Смагін) тощо.

У наукових розвідках останніх років значна увага приділяється визначенню рівнів і показників сформованості компетентностей учнів у процесі навчання історії та правознавства: громадянської (О.Журба, О.Кучер, Ю.Олексін, Т.Смагіна), суспільствознавчої (З.Возна, І.Смагін), історичної предметної (І.Бондарук), правової предметної (Л.Пишко, Т.Ремех, Л.Рябовол).

Методична література з правознавства містить значний доробок різноманітних пізнавальних завдань для оцінювання учнів основної і старшої школи, створений авторами підручників із правознавства, методистами і вчителями правознавства, серед яких Ф.Брецько, В.Машіка, О.Наровлянський, Л.Пиліпчатіна, С.Ратушняк, В.Сутковий, Т.Філіпенко та ін. Рекомендації з оцінювання навчальних досягнень учнів із суспільствознавчих предметів знаходимо в методичних порадиниках, укладених методистами обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти І.Бондарук, Н.Клименко, І.Мирнінко, І.Рибак, Н.Степанової, В.Фурман та ін. Утім, практично відсутні дослідження та не узагальнені напрацювання з проблем

оцінювання навчальних досягнень учнів профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку з історії та правознавства.

Мета і завдання статті. Метою статті є окреслення основних аспектів проблеми оцінювання і підходів до оцінювання навчальних досягнень учнів профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку із правознавства.

Основна частина. У науковій літературі *оцінювання* тлумачиться як процес встановлення відповідності рівня навчальних досягнень учня/учениці в опануванні змістом предмета, уміннями та навичками відповідно до вимог навчальної програми [6, 303]. Оцінювання – це процес вимірювання навчальних досягнень, тобто порівняння і встановлення співвідношення того, що учень знає, до того, що він повинен знати на певний момент навчання відповідно до навчальної програми [10, 62]. Оцінка результатів навчання учнів може бути якісною (виражається у вербальних формах) та кількісною (позначається балами) [6, 303].

Зауважимо, що оцінка в навчальному процесі може виступати як складник уроку, важливий критерій його ефективності, одиниця виміру навчальних досягнень учнів та як чинник особистого просування школяра в навчанні. Пристанемо на поширену в методичній літературі думку про те, що діяльність учителя з оцінювання навчальних досягнень школярів має носити потрійний характер: вчителю слід перевіряти й оцінювати результати роботи учнів по-перше, відразу після закінчення засвоєння матеріалу, що міститься в розділі навчальної програми; по-друге, наприкінці семестру; по-третє, по закінченню навчального року.

Оцінювання навчальних досягнень учнів виконує різні функції, основні з яких представлені в таблиці 1 [5, 4].

Таблиця 1

Основні функції оцінювання навчальних досягнень учнів

Функція	Зміст	Мета
Контролююча	визначення рівня досягнень учня/класу, виявлення рівня готовності учнів до засвоєння нового навчального матеріалу	планування викладання матеріалу вчителем навчального
Навчальна	сприяння повторенню, вивченню, уточненню й	систематизація знань учнів, вдосконалення їхніх умінь і

	поглибленню знань учнів	навичок
Діагностично-коригуюча	виявлення труднощів, із якими стикаються учні в процесі навчання, та прогалин в їхніх знаннях і вміннях	корекція діяльності учнів і вчителя
Стимулюючо-мотиваційна	стимулювання бажання учня покращити власні результати, розвиток почуття особистої відповідальності, сприяння змагальності учнів	сприяння позитивній мотивації учнів до навчання
Виховна	формування в учнів вміння відповідально й зосереджено працювати, застосовувати прийоми контролю й самоконтролю	сприяння розвитку працелюбності, активності, навичок співпраці

Сучасні підходи до оцінювання, пов'язані з потребами особистісно зорієнтованого характеру навчання та реального розвитку учня, спрямовують його на те, щоб продемонструвати учням, як вони досягли результатів уроку; стимулювати мотивацію учнів до навчання і отримання оцінок; визначити рівень здібностей учнів та потребу в додатковому навчанні або перенавчанні; поставити оцінки (в балах) [7, 20].

Організація навчання, орієнтованого на результат, передбачає усвідомлення вчителем бажаного рівня досягнень учнів. Вчитель має прагнути до формулювання реальних, вимірюваних результатів як окремого уроку, так і кожної теми й курсу в цілому [6, 303-304]. Об'єктом оцінювання має виступати не учень як особистість чи його риси характеру, а рівень його навчальних досягнень. Це означає, що перевірки й оцінюванню підлягає насамперед рівень досягнення учнем освітніх стандартів, тобто мінімально необхідних результатів.

Для оцінювання учнів під час уроку вчителю слід дотриматися певної послідовності етапів, а саме: 1) визначити мету/очікувані результати уроку; 2) обрати критерії й показники оцінювання; 3) визначити мету оцінювання; 4) обрати стратегії, процедури та шкалу оцінювання; 5) визначити способи доведення до учнів планованих очікувань.

За компетентнісного підходу до навчання об'єктами оцінювання є знання й уміння, що мають пропорційно представлятись на кожному рівні навчальних досягнень [3, 11]. При цьому під вміннями розуміється засвоєні учнями способи виконання дій, що забезпечуються сукупністю набутих знань і навичок [1, 57].

Тепер після короткого теоретичного огляду суті й значення оцінювання зупинимося на проблемі оцінювання навчальних досягнень учнів профільних класів із правознавства.

Зазначимо, що оцінювання учнів профільних класів із правознавства передбачає досягнення таких основних цілей як:

- демонстрація рівня знань, умінь і навичок учнів із теми;
- виявлення рівня сформованості ставлення учнів до суперечливих суспільних проблем, правових явищ і процесів;
- мотивація учнів до отримання нової інформації правознавчого змісту з теми чи обговорюваної проблеми;
- виявлення потенціалу кожного учня в темі та методах її опанування;
- розвиток навичок самооцінки і взаємооцінки учнів;
- визначення кількісного показника (балу) кожного учня з теми [9, 38].

Основою оцінювання учнів є перелік вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, поданий у навчальній програмі «Правознавство» (профільний рівень) до кожної теми, що вміщує:

- 1) мінімальний обсяг правових знань, обов'язковий для засвоєння учнем у відповідності до його індивідуального розвитку та пізнавальних можливостей;
- 2) основні уміння й навички, формування і розвиток яких передбачено навчальною програмою;
- 3) формування власного ціннісного ставлення учня до правових явищ і процесів, що вивчаються ним.

Варто зазначити, що якщо перевірка знань учнів профільних класів із правознавства може здійснюватися традиційними способами оцінювання, то виявлення (з'ясування) рівня сформованості їхніх вмінь і навичок вимагає застосування певних процедур і наявності часу. Безпосередньо на уроці

унеможливлене здійснення оцінювання виховного ефекту навчального предмета, формування цінностей та особистого ставлення школярів, адже цінності, особисте ставлення, поведінкові моделі учня проявляються в реальному житті. Звідси слідує, що завданням учителя є створення оптимальних умов для вільного висловлення й захисту учнем власної думки з будь-якого питання чи проблеми в будь-яких навчальних ситуаціях у навчальній та позаурочній діяльності.

Оцінювання навчальних досягнень учнів профільних класів із правознавства вчителем має відбуватися при обов'язковому аналізі таких характеристик: цілісність, повнота, логічність, обґрунтованість, правильність відповіді учня; осмисленість, глибина, гнучкість, дієвість, системність, узагальненість, міцність знань учня; рівень сформованості загальнонавчальних та предметних умінь і навичок учня; рівень володіння учнем вміннями аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, абстрагувати, узагальнювати, формулювати висновки тощо; досвід творчої діяльності учня – вміння виявляти й розв'язувати проблеми, висувати гіпотези й передбачення; самостійність оцінних суджень учня.

У пояснювальній записці до навчальної програми «Правознавство» (профільний рівень) зазначається, що цей предмет має сприяти розвитку в учнів таких умінь і навичок:

«– вільно оперувати в усній і письмовій мові основними поняттями у сфері правової науки;

– засвоїти способи самостійного отримання та обробки різнобічної правової інформації з різних джерел;

– орієнтуватись у системі законодавства та вміти використовувати нормативно-правові акти;

– визначати суть та пояснювати зміст юридичного документу та його застосування;

– використовувати знання з правознавства при аналізі та правовому розв'язанні конкретних ситуацій;

– на матеріалі курсу – міркувати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати, спостерігати, критично мислити, аргументувати думку, визначати та обирати альтернативне рішення, спілкуватись в малих і великих групах...» [8, 51].

Наголосимо, що досягнення визначених навчальною програмою мети і завдань предмета потребує зміни підходів до організації навчальної діяльності старшокласників, в тому числі й до форм і процедур оцінювання їхніх навчальних досягнень. Оцінювання учнів із правознавства за традиційного підходу часто не відображає дійсного рівня їхніх навчальних досягнень та є суб'єктивним. Через необхідність засвоєння учнями значної за обсягом теоретичної правознавчої інформації ускладнюється проведення систематичного фронтального поточного оцінювання навчальних досягнень учнів з правознавства. Почасти це призводить до нерационального перерозподілу вчителем часового ресурсу уроку, коли пояснення нового матеріалу (особливо в профільних класах чи групах) відбувається за рахунок часу, передбаченого для систематизації, закріплення вивченої інформації та оцінювання навчальних результатів учнів [4, 2].

Проведене нами опитування вчителів правознавства Миколаївської та Одеської областей засвідчило, що вчителі мають певні труднощі й в організації тематичного оцінювання учнів профільних класів із правознавства. Зазвичай таке оцінювання проводиться в формі тестування – виконання учнями тестових завдань закритого типу. Окремі вчителі разом з тестовими завданнями пропонують учням проаналізувати й розв'язати юридичну задачу чи скласти порівняльну таблицю правових понять/явищ. Щодо завдань з аналізу фрагментів нормативно-правового акту, укладання юридичного документу, створення кластеру чи логічного ланцюжка правових понять, складання юридичної задачі, то вони майже відсутні в практиці опитаних нами вчителів правознавства.

На практиці вчителями застосовуються як прийоми і методи оцінювання учнів профільних класів, так і різноманітні пізнавальні завдання для оцінювання. Серед них – опитування, проведення контрольних вправ, тестування, спеціальні домашні завдання (складання документа, написання твору-роздуму, підготування доповіді чи

презентації) [9, 39]. Крім того, поширеними в навчанні правознавства учнів профільних класів є й процедури самооцінювання та взаємооцінювання.

Тема й обсяг статті не дозволяє зупинитися на цьому детально. Враховуючи особливості профільного предмета «Правознавство», одним з ефективних методів оцінювання учнів профільних класів ми вважаємо апробоване на практиці *тестування з обґрунтуванням*. Зазначимо, що тест може виступати не лише засобом діагностики, але й методом навчання учнів профільних класів правознавства, що забезпечує формування вмінь і навичок роботи з нормативно-правовими актами [2, 66]. Суть тестування з обґрунтуванням полягає в тому, що вибір відповіді на поставлене тестове завдання учень має підкріпити посиланням на відповідне положення нормативно-правового акту. Цей метод буде ефективним при проведенні поточного чи тематичного оцінювання учнів правових профільних класів із правознавства. Розглянемо його детальніше.

Як уже зазначалося, учні правових профільних класів мають володіти навичками роботи з різноманітними правовими джерелами, вміти аналізувати нормативно-правові акти, знаходити шляхи розв'язання правової ситуації /проблеми на основі конкретних норм права. Наголосимо на кількох сильних сторонах тестування з обґрунтуванням.

По-перше, воно дає можливість учням сформулювати передбачені програмою вміння, навчаючи їх: працювати з нормативними актами як джерелами права (вивчення назви, структури, змісту нормативно-правового акту); самостійно аналізувати окремі положення нормативно-правового акту за допомогою поставлених у тесті запитань чи конкретного завдання [2, 67].

По-друге, тестування з обґрунтуванням може вмещувати різноманітні завдання: на перевірку засвоєння учнями правових понять і категорій; знаходження подібностей і відмінностей між правовими явищами; застосування норм права для розв'язання правових ситуацій – конструювання відповідей із посиланням на статті нормативно-правових актів.

По-третє, на відміну від класичного тестового контролю тестування з обґрунтуванням зводить до мінімуму можливість угадування правильних відповідей

учнем, адже він повинен не лише вказати правильну відповідь, але й зазначити відповідну статтю (статті) нормативно-правового акту.

По-четверте, застосування тестування з обґрунтуванням відповідей посиленням на норму права уможлиблює: 1) зворотній зв'язок учителя з учнями в процесі вимірювання результатів навчання правознавства; 2) аналіз успішності навчання кожного учня, виявлення прогалин у знаннях і вміннях із правознавства; 3) перевірку навичок роботи учня з передбаченими програмою нормативно-правовими актами, виявлення вмінь застосувати нормативно-правові акти при виконанні пізнавальних завдань [2, 69].

Насамкінець зазначимо, що наш багаторічний досвід викладання правознавчих предметів як-от «Правознавство», «Права людини», «Досліджуючи гуманітарне право» в правових профільних класах показує, що процедуру оцінювання можна застосовувати на будь-якому етапі уроку та за будь-яких методів навчання – під час вивчення учнями нового матеріалу, у ході (по закінченню) виконання інтерактивних вправ, при перевірці домашнього завдання тощо. Утім, зазвичай учителі відводять для оцінювання певний час на уроці (чи навіть увесь урок, якщо йдеться про тематичне чи підсумкове оцінювання). На нашу думку, такий підхід є ефективним саме в профільних класах при викладанні профільного предмета, де програмою передбачено достатньо часу для уроків тематичного оцінювання і підсумкового узагальнення.

Висновки. Створення системи контролю знань, умінь і навичок учнів профільних класів із правознавства – один з найважливіших видів діяльності вчителя, щоб має поєднувати оцінювання кожного учня й оцінки, отримані ними. Об'єктами оцінювання виступають правові знання, вміння та навички, досвід творчої діяльності учнів, емоційно-ціннісне ставлення до навколишньої дійсності, пов'язаної з правом.

Відповідно до концептуальних засад програми державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів профільних класів із предмета «Правознавство» передбачають формування таких предметних умінь учнів як називати, правильно застосовувати, визначати, порівнювати поняття й терміни, описувати,

характеризувати, розрізняти й порівнювати правові явища і процеси, визначати зв'язок, висловлювати судження стосовно вивченого матеріалу, моделювати правові процедури [8, 52-95].

Оцінку (бал) учитель може присудити знанням, перевіряючи, наприклад, відтворення учнем правових понять, опис правових явищ, умінням і навичкам, рівень сформованості яких демонструється учнем при виконанні ним пізнавальних завдань, наприклад, на порівняння правових понять, побудову логічного ланцюжка, аналіз і розв'язування юридичних задач тощо. Щодо ставлення чи оцінного судження учня, то воно, залишаючись його суб'єктивним уявленням з того чи іншого питання, не може (і не повинно) оцінюватися вчителем й не передбачає присвоєння балів.

Стаття не вичерпує всіх аспектів проблеми оцінювання учнів профільних класів із правознавства. Нагальними залишаються питання розроблення критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів, визначення типів пізнавальних завдань, найбільш ефективних для оцінювання учнів профільних класів із правознавства, опис процедур, що можуть застосовуватися вчителем і учнями для оцінювання тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баханов К. Тематичне оцінювання навчальних досягнень учнів. Історія України. 7 клас : Посібник для вчителів та учнів // Історія України. – 2003. – № 25-28. – С. 51-93.
2. Будас А. П. Методика навчання правознавства студентів економічних спеціальностей : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)» / Анна Пилипівна Будас. – К., 2012. – 209 с.
3. Власов В. Уроки тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів з історії: що і як оцінювати // Історія в школах України. – 2003. – № 2. – С.11 – 15.
4. Киричук А. С. Методика застосування модульно-рейтингової технології навчання правознавства учнів 9-го класу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)» / Анжела Станіславівна Киричук; Інститут педагогіки АПН України. – К., 2009. – 19 с.
5. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти. / Міністерство освіти і науки України. – К. : ВТФ «Перун», 2004. – 176 с.
6. Пометун О.І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К. : Генеза, 2009. – 328 с.
7. Пометун О. Правознавство. Практичний курс : метод. посіб. для вчителів загальноосвіт. шкіл, які викладають курс у 9-му кл. / О. Пометун, Т. Ремех, Л. Пилипчатіна. – Київ : Логос, 2009. – 176 с.
8. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи. Людина і світ (рівень стандарту, академічний рівень, профільний рівень). Філософія (профільний рівень).

Правознавство (рівень стандарту, академічний рівень). – К. : Міністерство освіти і науки України, 2010. – 96 с.

9. Ремех Т. Оцінювання навчальних досягнень учнів з практичного курсу правознавства. З циклу «Як навчати правознавства цікаво й ефективно» // Історія і суспільствознавство в школах України. – 2012. – №8. – С. 38-42.

10. Рябовол Л. Контроль навчальних досягнень учнів з правознавства : поняття, принципи, функції, мета, суб'єкти, об'єкти, критерії оцінювання / Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2014. – №9 (Ч.2). – С. 61-68.

Рецензент

Власов В.С. - к. пед. н., ст. наук. спів.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2015 р.

К ПРОБЛЕМЕ ОЦЕНИВАНИЯ УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ ПРОФИЛЬНЫХ КЛАССОВ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ

Майорский Вячеслав Витальевич

соискатель кафедры гендерного образования и методики преподавания обществоведческих дисциплин

Национальный педагогический университет им. М.П.Драгоманова, г. Киев

cesar1@i.ua

Аннотация. Статья посвящена отдельным аспектам оценивания учебных достижений учащихся профильных классов общественно-гуманитарного направления по правоведению. Указываются основные проблемы в оценивании учащихся профильных классов – отсутствие разработанных критериев оценивания, субъективизм в оценивании, недостаточный опыт учителей в применении различных форм и процедур оценивания. Акцентируется внимание на функциях, целях, характере и объектах оценивания. Излагаются подходы к оцениванию, этапы и особенности процедур оценивания учебных достижений старшеклассников по правоведению. Описывается технология тестирования с обоснованием.

Ключевые слова: «правоведение»; «профильные классы»; «общественно-гуманитарное направление»; «оценивание учебных достижений учащихся»; «тестирование с обоснованием».

TO THE PROBLEM OF EVALUATION OF EDUCATIONAL ACHIEVEMENTS PUPILS OF SPECIALIZED CLASSES IN LAW

Viacheslav V. Maiorskyi

applicant of the Department of gender education and methods of teaching social sciences

National pedagogical University M.P.Drahomanov, Kyiv

cesar1@i.ua

Abstract. The article is devoted to selected aspects of evaluation of educational achievements of pupils of profile classes public humanities direction in Law. It identifies the main problems

in the evaluation of pupils of profile classes – the lack of developed evaluation criteria, the subjectivity in the evaluation, the lack of experience of teachers in the use of various forms and procedures of evaluation. It focuses on the functions, objectives, the character and the objects of evaluation. It expounds approaches to evaluation, steps and peculiarities of procedures of evaluation of educational achievements of pupils in Law. It describes the technology of testing, with justification.

Keywords: «jurisprudence»; «profile classes»; «social-humanitarian direction»; «the evaluation of educational achievements of pupils»; «testing with justification».

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bakhanov K. Thematic evaluation of educational achievements of students. The History Of Ukraine. 7th grade : a Handbook for teachers and students // Istoriiia Ukrainy. – 2003. – № 25-28. – P. 51-93. (in Ukrainian)
2. Budas A. P. Methods of teaching law students of Economics : dissertation of candidate of pedagogical sciences. : 13.00.02 "Theory and methods of teaching (history and social science discipline) / Anna Pylypivna Budas. – K., 2012. – 209 p. (in Ukrainian)
3. Vlasov V. Lessons from the thematic evaluation of educational achievements of students in history: what and how to evaluate // Istoriiia v shkolakh Ukrainy. – 2003. – № 2. – P.11 – 15. (in Ukrainian)
4. Kyrychuk A. S. The method of application of module-rating technology of training law students of the 9th class : abstract of thesis of candidate of pedagogical sciences : 13.00.02 "Theory and methods of teaching (history and social science discipline)"/ Anzhela Stanislavivna Kyrychuk; Instytut pedahohiky APN Ukrainy. – K., 2009. – 19 p. (in Ukrainian)
5. Criteria of evaluation of educational achievements of pupils in General secondary education. / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. – K. : VTF «Perun», 2004. – 176 p. (in Ukrainian)
6. Pometun O.I. Methods of teaching history in schools / O. I. Pometun, H. O. Freiman. – K. : Heneza, 2009. – 328 p. (in Ukrainian)
7. Pometun O. Law. Practical course : methodical manual for teachers of secondary schools teaching the course in the 9th grade/ O. Pometun, T. Remekh, L. Pylypchatina. – Kyiv : Lohos, 2009. – 176 p. (in Ukrainian)
8. Programs for secondary schools. 10-11. Man and world (standard level, academic level, profile level). Philosophy (profile level). Legal studies (standard level, academic level). – K. : Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, 2010. – 96 p. (in Ukrainian)
9. Remekh T. Assessment of educational achievements of pupils practical course in law. From the series «How to teach law interesting and effective» // Istoriiia i suspilstvoznavstvo v shkolakh Ukrainy. – 2012.– №8. – P. 38-42. (in Ukrainian)
10. Riabovol L. Control of educational achievements of students in law : concept, principles, functions, purpose, subjects, objects, assessment criteria / Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia. – 2014. – №9 (Ch.2). – P. 61-68. (in Ukrainian)